

ELS ESTUDIS SOBRE FRAGMENTS I MEMBRA DISIECTA DE CÒDEXS A CATALUNYA. BREU ESTAT DE LA QÜESTIÓ*

per Jesús ALTURO I PERUCHO

Darrerament sembla que els fragments de còdexs estan recuperant la dignitat de què llur origen i condició els fa mereixedors¹. Les primeres salvaguardes dels fragments s'iniciaren, tant a Europa com al nostre país, en el s. XIX per part de bibliotecaris i arxivers sensibles a llur valor cultural². Caldria esperar, tanmateix, la nova centúria perquè la seva conservació i estudi es fessin de manera sistemàtica i constant amb resultats tan sòlids com els assolits per Neil R. Ker³ o László Mezey⁴, per esmentar tan sols dos noms il·lustres, representatius en aquest camp de la codicologia, que, com encertadament suggereix el prof. Anscari M. Mundó⁵, no hem de caure en la temptació de batejar com a «fragmentologia».

Si la conservació, catalogació i anàlisi dels fragments de manus-

* Aquest article és la versió catalana de la ponència presentada al Curs *Los archivos de la Iglesia. Presente y futuro*, organitzat per la «Asociación de archiveros de la Iglesia de España» i celebrat a Madrid del 12 al 15 de setembre de 1988.

1. Una visió general de l'interès que poden tenir els fragments de còdexs pot veure's en R. WATSON, *Medieval Manuscript Fragments*, dins *Archives XIII/58* (1977) 61-73, i en E. PELLEGRIN, *Fragments et membra disiecta*, dins *Codicologica*, 3, Leiden 1980, pp. 70-95.

2. Tot i que a començos del s. XIX encara hom destruïa manuscrits per vendre'n el pergami com a primera matèria per a enquadernacions —PELLEGRIN, *Fragments* 74, ens recorda el cas d'uns quaranta còdexs de l'abadia belga de Saint-Ghislain en mal estat i «mil vegades impresos» que foren venuts a un enquadernador—, en aquesta època ja apareixen les primeres col·leccions de fragments.

3. N. R. KER, *Fragments of Medieval Manuscripts Used as Pastedowns in Oxford Bindings with a Survey of Oxford Bindings c. 1515-1620*, Oxford 1954.

4. L. MEZEY, *Fragmenta Latina codicum in bibliotheca Universitatis Budapestensis*, Budapest 1983.

5. A. M. MUNDÓ, *Comment reconnaître la provenance de certains fragments de manuscrits détachés de reliures*, dins *Codices manuscripti* 11 (1985) 116.

crits s'han revelat altament profitoses fins i tot per a aquells països que tenen la sort de custodiar en llurs biblioteques i arxius rics fons de còdexs, què no serà per a aquelles regions l'abundància en manuscrits íntegres de les quals és poca?

És ben sabut que Catalunya, per centrar-me ja en el tema propi i estricte de la meva exposició, és un país que compta amb una riquesa documental d'arxiu realment envejable; basti recordar els prop de cent diplomes originals anteriors al s. X, els cinc mil d'aquesta centúria i els milers i milers dels segles posteriors⁶. Ara bé, pel que fa als còdexs arribats als nostres dies en estat més o menys íntegre de conservació, aquestes quantitats disminueixen notablement i els anteriors al s. XVI no superen els tres mil, entre els custodiats dins les nostres fronteres i els que per diferents motius les han traspassades, gairebé mai amb el passaport en regla⁷.

Aquest nombre, que, sense ser insignificant, no deixa d'ésser una xifra modesta, sobretot per als còdexs més antics, es veu pràcticament doblat si tenim en compte aquells manuscrits que, destruïts per causes diverses⁸, sols s'han conservat en fragments i *membra disiecta*. És evident, doncs, que la consideració i estudi d'aquests fragments ens permetrà una nova o, si més no, millor perspectiva per a conèixer el passat de la nostra cultura escrita.

Però, a més a més, ja hom sap que els manuscrits en l'antiguitat viatjaven i salvaven sovint distàncies llunyanes⁹. No és estrany, doncs, que en les biblioteques i arxius d'un país es trobin còdexs o fragments oriünds d'altres països. Així l'estudi dels fragments conservats en una regió pot també contribuir de manera notable a enriquir el nostre coneixement sobre la història cultural d'una altra i de llur relació entre elles.

* * *

6. Aquests darrers anys, a Catalunya, ha augmentat de manera considerable la publicació de diplomataris i de cartorals basats en aquesta rica documentació. Per a una visió de conjunt, vegeu J. ALTURO-J. MARQUÉS, *La publicació de col·leccions documentals*, dins *Arxiu de Textos Catalans Antics* 5 (1986) 305-324.

7. Vegeu les dades ofertes per A. M. MUNDÓ, *Les col·leccions de fragments de manuscrits a Catalunya*, dins *Faventia* 2/2 (1980) 115-123, que corresponen a un cens efectuat en 1979, que per sort no ha deixat d'augmentar.

8. Per a les causes que han motivat la destrucció de còdexs, vegeu PELLEGRIN, *Fragments* 84-90.

9. Recordem, per exemple, que l'abat i bisbe Oliba feia buscar als seus monjos obres rares des de Pavia i Roma fins a Navarra i La Rioja. Vegeu al respecte A. M. MUNDÓ, *La cultura i els llibres*, dins *Història de Catalunya*, vol. II, Barcelona, Salvat, 1983, p. 273.

Les més antigues referències a fragments que he trobat a Catalunya són degudes als germans Joaquim Llorenç i Jaume Villanueva; el primer, en el llibre *De la lección de la Sagrada Escritura en lenguas vulgares*¹⁰, i el segon, en el cèlebre *Viage literario a las iglesias de España*¹¹.

Cal ressaltar, d'altra banda, que a començos de segle, en 1903, Antoni Rubió i Lluc presentà al públic erudit dos fragments de còdex trobats a l'Arxiu Parroquial de Campos (Mallorca) que contenen una versió catalana del *Lançalot*¹². De la difusió que aquesta novel·la de cavalleries tingué entre nosaltres en l'Edat Mitjana en seria nova prova un altre testimoni fragmentari conservat a la biblioteca particular del Sr. Francesc Cruzate, de Mataró, i donat a conèixer per Pere Bohigas en un article de 1962 aparegut en 1967¹³.

El setembre de 1904, l'historiador Joaquim Miret i Sans descobrí a la rectoria d'Organyà un fragment que contenia un text literari en català, el més antic dels fins aleshores coneguts, donat que la seva còpia es remuntava a començaments del s. XIII. La transcripció d'aquest text, les *Homilies d'Organyà*, veié la llum el mateix any en què fou trobat, deguda al mateix Miret i Sant, en la *Revista de Bibliografia Catalana*¹⁴.

També Jordi Rubió i Balaguer s'ocupà de fragments i en 1910 donà a conèixer un nou text de Ramon Llull copiat a mitjan s. XIV i conservat fragmentàriament a l'Arxiu de la Corona d'Aragó¹⁵.

Josep Gudiol, que ja havia mostrat interès pels fragments des de 1915¹⁶ i n'havia assenyalat la importància per a determinades investigacions¹⁷, no els negligeix en el catàleg de manuscrits del Mu-

10. Publicada a València-Montfort 1791.

11. Obra en vint-i-dos volums apareguda a Madrid-València 1803-1852.

12. A. RUBIÓ I LLUCH, *Notícies de dos manuscrits d'un Lançalot català*, dins *Revista de Bibliografia Catalana* III (1903) 5-25.

13. P. BOHIGAS, *Un nou fragment del «Lançalot» català*, dins *Estudis Romànics* X (1962-1967) 179-187.

14. J. MIRET I SANS, *El més antig text literari escrit en català. Precedit d'una col·lecció de documents dels segles XI^e, XII^e i XIII^e*, dins *Revista de Bibliografia Catalana* IV (1904) 5-25.

15. J. RUBIÓ I BALAGUER, *Fragment d'un manuscrit Lulià*, dins *Estudis Universitaris Catalans* IV (1910) 124-128.

16. J. GUDIOL, *Els entremesos o oratoris pasquals*, dins *Vida Cristiana* I (1915) 237-240.

17. J. GUDIOL, *Arqueologia litúrgica de la província eclesiàstica tarragonina*, obra inèdita de 1917, citada per J. AINAUD, *Supervivencias del Pasionario hispánico en Cataluña*, dins *Analecta Sacra Tarraconensia* XXVIII (1955) 11.

seu episcopal de Vic, de 1934¹⁸, ni els oblida en el seu estudi sobre la miniatura, publicat pòstumament en 1955¹⁹.

En 1917 Agustí Duran i Sanpere identificà una versió catalana d'una altra novel·la de cavalleries, *Tristany de Leonís*, en quatre folis de paper copiats a final del s. XIV i conservats a l'Arxiu Municipal de Cervera²⁰. També d'aquesta novel·la traduïda al català n'apareixeria un nou testimoni fragmentari mig segle més tard. En 1967 el prof. Ramon Aramon i Serra, amb motiu de l'exposició bibliogràfica sobre l'evolució històrica del municipi espanyol realitzada a Barcelona durant el IV Congrés de Municipis, tingué ocasió d'examinar un fragment contingut en el manuscrit factici anomenat *I Llibre de Privilegis* d'Andorra, que identificà com un *Tristany* també de la segona meitat del s. XIV²¹.

Tot amb tot, qui sembla haver formulat per primera vegada el principi teòric de la utilitat de l'estudi sistemàtic dels fragments és Pere Pujol i Tubau. Aquest antic arxiver de la Catedral d'Urgell, que, becat per l'Institut d'Estudis Catalans, estudià paleografia i diplomàtica a l'École des Chartes i a l'Institut Catholique de París, disciplines en les quals s'havia iniciat al seminari de Vic²², ja en 1914 havia publicat un fragment que transmetia una versió catalana del *Flos sanctorum*²³ i en 1918-1919 escriví un article sobre el manuscrit de les Homilies de sant Gregori de la catedral de Barcelona, en el qual també s'ocupava de distints fragments continguts en l'única tapa conservada de l'antiga enquadernació d'aquell còdex²⁴. En aquest treball, Pujol, seguint la proposta del francès Ni-

18. J. GUDIOL, *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII, del Museu Episcopal de Vich*, Barcelona 1934.

19. J. GUDIOL, *Els primitius*. Tercera part: *Els llibres il·luminats*, Barcelona 1955.

20. A. DURAN I SANPERE, *Un fragment del «Tristany de Leonís» en català*, dins *Biblioteca Filològica* IX (1917) 284-316.

21. R. ARAMON I SERRA, *El «Tristany» català d'Andorra*, dins *Mélanges offerts à Rita Lejeune*, I, Gembloux 1969, pp. 323-337.

22. Un esbós biogràfic d'aquest arxiver es pot veure en la «Introducció» de J. RIERA a P. PUJOL I TUBAU, *Obra completa*, Valls d'Andorra 1984, pp. IX-XV.

23. P. PUJOL I TUBAU, *Un altre manuscrit català del Flos Sanctorum*, dins *Estudis Universitaris Catalans* VIII (1914) 67-82.

24. P. PUJOL I TUBAU, *El manuscrit de les Homilies de Sant Gregori de la Catedral de Barcelona*, dins *Bulletí de la Biblioteca de Catalunya* VI (1918-1919) 186-194, i ara en *Obra completa* 149-159.

El mateix any també s'ocupà d'aquest còdex i remarcà l'interès de la tapa R. GIL, *Un còdex anterior al segle VIII: homiliae sancti Gregorii, còdex en letra uncial de la catedral de Barcelona*, dins *Revista Històrica, investigaciones y bibliografía. Metodología y enseñanza de la historia* 1 (1918) 112-120, 153-160, 221-225.

colas Likhatscheff, deia referint-se a un foli en escriptura uncial de la susdita tapa: «És certament una altra dada d'interès, que caldrà tenir en compte si algun dia s'arriba a establir la bibliografia de tot el que les tapes d'antigues enquadernacions destrossades han donat al món savi»²⁵. L'interès cultural que oferien els fragments quedava definitivament formulat.

Uns pocs anys més tard, un altre eclesiàstic il·lustre, el P. Gregori Sunyol, en la *Introducció a la paleografia musical gregoriana*, publicada a Montserrat en 1925, no ometia la consideració de diversos fragments musicals, com tampoc no ho féu un altre clergue no menys emèrit, Higiní Anglès, en *La música a Catalunya fins al segle XIII*, obra apareguda a Barcelona en 1935, on hom dóna un catàleg dels còdexs musicals catalans i aragonesos des del s. X fins al XIII.

En l'actualitat prossegueixen aquestes recerques a Catalunya Mari Carme Gómez Muntané²⁶, que ha estudiat diversos i interessants fragments amb polifonia, i Joaquim Garrigosa, el qual en la seva tesi doctoral en curs ha triplicat ja, gràcies als fragments, el cens de manuscrits amb notació musical donat a conèixer per H. Anglès.

La prestigiosa revista *Analecta Sacra Tarraconensia*, en 1930, donà entrada en les seves pàgines a una breu nota que recollia la notícia d'un fragment d'antifonari conservat a l'Arxiu Arxidiocesà de Tarragona publicada per Sanç Capdevila²⁷ i a una altra, de més gran interès, oferta per Joan Serra i Vilaró sobre un missal de 1312 i un fragment en escriptura visigòtica del s. IX, que contenia els *Moralia in Iob* de sant Gregori²⁸.

Fa quatre anys, en una visita a l'arxiu de la catedral de Solsona, gràcies a l'amabilitat de Mn. Llorenç Solà i de Mn. Antoni Bach,

25. PUJOL, *Obra completa* 151.

26. M. C. GÓMEZ MUNTANÉ, *Más códices en polifonía del siglo XIV en España*, dins *Acta Musicologica* 53 (1981) 85-90; *Musique et Musiciens dans les Chapelles de la Maison Royale d'Aragon (1336-1413)*, dins *Musica Disciplina XXXVIII* (1984) 67-86; *Quelques remarques sur le répertoire sacré de l'Ars nova provenant de l'ancien royaume d'Aragon*, dins *Acta Musicologica LVII/2* (1985) 166-179; *Quelques remarques sur le répertoire polyphonique antérieur à l'«Ars nova» provenant de l'ancien royaume d'Aragon*, dins *Cahiers de civilisation médiévale XXXI/2* (1988) 101-110.

27. S. CAPDEVILA, *Notes d'arxius. De l'Arxiu arxidiocesà de Tarragona*, dins *Analecta Sacra Tarraconensia* 6 (1930) 295.

28. J. SERRA I VILARÓ, *Notes d'arxius. Un fragment visigòtic dels «Morals» de Sant Gregori el Gran*, dins *Analecta Sacra Tarraconensia* 6 (1930) 300-303.

jo mateix vaig poder estudiar el fragment 106 de la col·lecció catedralícia i descobrir que es tractava d'un *membrum disiectum* del mateix manuscrit al qual havia pertangut el donat a la llum per J. Serra. L'anàlisi paleogràfica confirmà la datació de Serra del s. IX, que avui m'atreveixo a rebaixar a la seva primera meitat, i possibilità d'apuntar un origen andalús, cosa que, si és certa, corroboraria una vegada més la gran mobilitat dels còdexs en l'Edat Mitjana²⁹.

La mateixa revista tarragonina publicà en 1935 un altre interessant treball, aquesta vegada de Pere Batlle, sobre dos folis amb miniatures³⁰. Aquí ja es veia l'interès que els fragments també podien tenir per a conèixer millor la il·lustració dels llibres, interès ja palès en un estudi anterior de Josep M. March³¹, que descobrí «en un montón de papeles inútiles» quatre folis amb miniatures que pertanyien al manuscrit 20 de la catedral de Tortosa. No debades els fragments també havien d'ésser tinguts en compte en la magna obra de P. Bohigas, *La ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña*, tres volums amb peu d'impremta a Barcelona 1960-1967.

L'any 1936, en l'homenatge tributat a A. Rubió i Lluch, Mons. Josep Rius i Serra recuperà per a la cultura un nou fragment en escriptura visigòtica del s. IX: unes *Conlationes* de Cassià conservades al Museu Diocesà de Barcelona³².

El prof. Joan Ainaud de Lasarte, amb l'erudició que el caracteritza, en 1943 estudià, identificà i publicà dins *Sefarad* un fragment de l'Arxiu Diocesà de Barcelona³³. Es tractava d'una traducció catalana medieval desconeguda dels *Dialogi contra Iudaeos*, de Pedro Alfonso, ço que representà un notable descobriment, però sobretot una millora en el tractament metodològic fins aleshores donat a l'estudi dels fragments a Catalunya pel molt que hom sabé

29. J. ALTURO, *Un nou fragment visigòtic dels Moralia in Iob de Sant Gregori el Gran: el 106 de Solsona, Arxiu Catedralici*, dins *Faventia* 6/2 (1984) 127-136.

30. P. BATLLE HUGUET, *Miniatures i fragments litúrgics inèdits de l'Arxiu Capítular de Tarragona*, dins *Analecta Sacra Tarraconensia* 11 (1935) 273-278.

31. J. M. MARCH, *Miniaturas españolas antiguas*, dins *Razón y Fe* XLV (1916) 351-354.

32. J. RIUS I SERRA, *Un full visigòtic del segle IX*, dins *Homenatge a A. Rubió i Lluch. Miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics*, II, Barcelona 1936, pp. 441-450.

33. J. AINAUD, *Una versión catalana desconocida de los «Dialogi contra iudaeos» de Pedro Alfonso*, dins *Sefarad* 3 (1943) 359-376.

obtenir de tan poc, amb notables deduccions d'ordre textual, literari i cultural en general.

Del mateix autor és un article sobre les supervivències del Passionari hispànic a Catalunya, basat totalment en l'estudi de fragments³⁴.

De fet hom pot dir que a partir de la dècada dels 40 el rigor, que no faltà mai en els estudis precedents, augmentava en les anàlisis i en les conclusions obtingudes d'aquelles en els estudis de fragments. Aquests anys apareixen també els primers estudis dedicats a fragments, del P. Alexandre Olivar, recollits inicialment en la també prestigiosa revista *Hispania Sacra*. El primer d'aquests articles veié la llum en 1948 i versava sobre un fragment de sacramentari conservat a la biblioteca del monestir de Montserrat³⁵. Un any després, el mateix autor donava notícia, en la mateixa revista, d'un altre fragment de sacramentari, aquesta vegada trobat al Museu Episcopal de Vic³⁶. Amb posterioritat a aquests estudis, que, ultra l'interès paleogràfic i codicològic que oferien, permetien notables conclusions en el camp de la història de la litúrgia, Olivar s'ha ocupat reiteradament de fragments de còdexs donats a conèixer en *Hispania sacra* i en altres publicacions³⁷. Enumerar la seva rica producció sobrepassaria amb escreix els límits del temps que m'ha estat concedit³⁸, però no puc ometre de referir-me a l'excel·lent *Catàleg dels manuscrits de la biblioteca de Montserrat*, de 1977³⁹, on, entre altres mèrits, destaca el d'haver-hi inclòs de manera sistemàtica la catalogació dels fragments. Tampoc no puc silenciar, sobretot pel seu interès paleogràfic i textual, l'estudi, de 1982, sobre tres fragments en escriptura uncial del s. VII, que contenen un comentari de sant Jeroni sobre l'Evangeli de sant Mateu i constitueixen la mostra del còdex més antic conservat a Catalunya⁴⁰.

34. AINAUD, *Supervivències* (citad en n. 17).

35. A. OLIVAR, *El fragmento de sacramentario ms. 819 de Montserrat*, dins *Hispania Sacra* 1 (1948) 415-423.

36. A. OLIVAR, *Un fragmento de sacramentario inédito del Museo episcopal de Vic*, dins *Hispania Sacra* 2 (1949) 419-424.

37. Vegeu, per exemple, A. OLIVAR, *Notas sobre manuscritos*, dins *Hispania Sacra* 8 (1955) 429-446; *El leccionario «Sambola» reaparecido*, dins *Hispania Sacra* 11 (1958) 175-183; *Les supervivències litúrgiques a Catalunya en els manuscrits dels segles XI - XII*, dins *II Congrés Litúrgic de Montserrat*, 1965. Secció d'Història, Montserrat 1967, pp. 21-89.

38. La relació dels seus estudis fins a 1983 pot veure's en F. X. ALTÈS, *Bibliografia de Dom Alexandre Olivar*, dins *Studia Monastica* 25 (1983) 153-168.

39. Obra publicada a Montserrat.

40. A. OLIVAR, *Trois nouveaux fragments en onciale du commentaire de Saint Jérôme sur l'évangile de Matthieu*, dins *Revue bénédictine* 92 (1982) 76-81.

Pels anys 50 els estudis sobre fragments litúrgics se succeïxen amb regularitat i fins avui sembla que són els que aconseguen l'atenció preferent dels investigadors, entre altres motius perquè són els que es conserven en major nombre. No m'és tampoc possible de donar la llista completa dels estudis sobre fragments litúrgics, però l'evocació dels noms d'alguns liturgistes serà suficient per a recordar-ne la importància: Altés, Barriga, Bellavista, Étaix, Fàbrega, Gros, Janini, Lemarié, Marquès, Mundó, el ja esmentat Olivar, Pinell, Ricomà, Roura, Sardà⁴¹...

Tanmateix, al costat d'anàlisis de fragments litúrgics, no s'abandonaven els de temàtica profana. Samuel Gili i Gaya en 1947-1948 publicà l'últim foli del manuscrit 7811 de la Biblioteca Nacional de Madrid, que transmetia el pròleg d'un llibre de cavalleria intitulat *Flor de cavalleria* en còpia de final del s. XVI⁴².

També István Frank, des de 1949-1950, s'ocupà de diversos fragments de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona. Primer d'un poema hagiogràfic de santa Margarida, del s. XIV⁴³, i després, en 1951, d'uns textos de poesia religiosa popular en català⁴⁴ i en 1955 d'un

41. Un compendi dels fragments litúrgics de Catalunya pot trobar-se en J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España. II. Aragón, Cataluña y Valencia*, Burgos 1980. Abans d'aquesta publicació, que no exhaurix el tema, J. Janini s'havia ocupat de fragments catalans sol o en col·laboració. Vegeu, per exemple, J. JANINI - J. RICOMÀ, *Fragmentos litúrgicos del Archivo Histórico Archidiecésano de Tarragona*, dins *Analecta Sacra Tarraconensia* 29 (1956) 217-230; dels mateixos autors, *Manuscritos latinos existentes en Poblet*, dins *Miscellanea Populeti* I (1966) 209-228; J. JANINI-J. MARQUÉS, *Manuscritos de la colegiata de San Félix de Gerona*, dins *Hispania Sacra* 15 (1962) 401-437; J. JANINI, *El fragmento de sacramentario de San Juan de las Abadesas*, dins *Analecta Sacra Tarraconensia* 34 (1961) 223-230; *La colección de fragmentos litúrgicos de Vic*, dins *Analecta Sacra Tarraconensia* 48 (1975) 3-32; *Dos calendarios de Barcelona (siglos X y XIV)*, dins *Revista Catalana de Teologia* III (1978) 313-325; *Fragmentos litúrgicos de Cataluña*, dins *Miscel·lània litúrgica catalana* I (1978) 69-88.

Altres autors que s'han ocupat específicament de fragments litúrgics són I. L. SARDA, *Els fragments, en pergamí, de Taradell*, dins *Taradell* 7/84 (1955) 1; *Inicios de la liturgia romana en la Cataluña Vieja*, dins *Hispania Sacra* 8 (1955) 387-394; A. FÀBREGA, *Antics manuscrits litúrgics de la parròquia de Sant Gents de Vilassar*, dins *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 26 (1956) 213-224; M. S. GROS, *El fragment del «Liber psalmodorum» hispànic, Vic, Museu Episcopal, ms. 259*, dins *Revista Catalana de Teologia* II (1977) 437-452; J. BELLAVISTA, *Nous fragments de sacramentaris catalans*, dins *Miscel·lània litúrgica catalana* II (1983) 49-56 + 2 lám.; *Fragmentos de manuscrits litúrgics del monestir de Sant Pere de les Puel·les, de Barcelona*, dins *Revista Catalana de Teologia* VIII (1983) 397-402.

42. S. GILI I GAYA, *Flor de cavalleria*, dins *Estudis Romànics* I (1947-1948) 149-151.

43. I. FRANK, *La vie catalane de Sainte Marguerite du manuscrit de Barcelone*, dins *Estudis Romànics* II (1949-1950) 93-106.

44. I. FRANK, *Les «Varia codicum fragmenta» des archives capitulaires de la Catedral de Barcelone*, dins *Scrinium* I (1951) 13-18.

fragment d'antic teatre popular: un misteri de la Passió desconegut en còpia de la primera meitat del s. XIV, publicat en la miscel·lània dedicada a Mons. Griera⁴⁵.

Els textos catalans també s'enriquieren en 1953 gràcies a un treball del P. Cebrià Baraut publicat en la miscel·lània dedicada al P. Bonaventura Ubach, en el qual presentava una traducció catalana de la *Postilla super psalmos* de Nicolau de Lira en còpia del s. XIV⁴⁶.

Dins aquest mateix decenni, apareixien diversos estudis sobre fragments hebraics deguts a Millàs⁴⁷, Allony i Figueres⁴⁸, i més tard a Bartrina⁴⁹; en l'actualitat hom continua recuperant textos hebreus i arameus, particularment a l'Arxiu Diocesà de Girona, gràcies al zel de Josep Marquès i d'Enric Cortès⁵⁰.

En arribar a mitjan segle hem de referir-nos a les aportacions d'un dels nostres paleògrafs i codicòlegs més insignes, el prof. Ansari M. Mundó, el qual en 1956 ens oferí un estudi magistral sobre un *liber commicus* o leccionari de la litúrgia hispànica en escriptura visigòtica d'entorn l'any 800⁵¹. El seu caràcter de palimpsest el fa participar de la categoria de fragment o, almenys, tenint en compte

45. I. FRANK, *Fragment de Passion*, dins *Miscelànea filològica dedicada a Mons. Griera*, I, Sant Cugat-Barcelona 1955, pp. 247-256.

46. C. BARAUT, *Un fragment de la versió catalana de la «Postilla super Psalmos» de Nicolau de Lira*, dins *Miscellanea Biblica B. Ubach*, Montiserrati 1953, pp. 279-286.

47. J. MILLÀS, *Restos de una antigua Biblia hebraica en Gerona*, dins *Sefarad* 13 (1953) 356-358.

48. N. ALLONY - A. FIGUERES, *Manuscritos hebraicos de la biblioteca de Montserrat*, dins *Sefarad* 19 (1959) 241-272.

49. S. BARTRINA, *Fragmenta cuiusdam 'Hilkot Sepher Torah' in urbe Guixolensi reperta*, dins *Estudios Eclesiásticos* 34 (1960) 491-520.

50. E. CORTÈS, *Fragments de manuscrits hebreus i arameus descoberts de nou a l'Arxiu Diocesà de Girona*, dins *Revista Catalana de Teologia* VII (1982) 1-56; IX (1984), 83-101; X (1985) 31-52; *Una poesia cabalística desconeguda i uns fragments d'Ibn Guaiat procedents de l'Arxiu Diocesà de Girona*, dins *Arxiu de Textos Catalans Antics* 2 (1983) 7-21; *A propòsit d'un manuscrit fragmentari hebraico-arameu de l'Arxiu Diocesà de Vic* dins *Associació Bíblica de Catalunya. Butlletí* 25-26 (1984) 10-15.

J. MARQUÈS, *Descobriments de manuscrits hebreus a l'Arxiu Diocesà de Girona*, dins *Taüll. Butllet de les Comissions per al Patrimoni Cultural dels Bisbats Catalans* 3-4 (1983-1984) 64-66.

Recentment també s'han ocupat de fragments hebraics F. DÍAZ ESTEBAN, *Un fragmento de poesía litúrgica hispanohebraica en Barcelona*, dins *Anuario de Filología* 2 (1976) 155-172; i G. DEL OLMO LETE - J. R. MAGDALENA NOM DE DÉU, *Documento hebreo catalán de farmacoepa medieval*, dins *Anuario de Filología* 6 (1980) 159-187.

51. A. M. MUNDÓ, *El Commicus palimpsest Paris lat. 2269. Amb notes sobre litúrgia i manuscrits visigòtics a Septimània i Catalunya*, dins *Liturgica I. Cardinali I. A. Schuster in memoriam*, Abadia de Montserrat 1956, pp. 151-278.

la seva extensió, de còdex fragmentari. Com que en el seu estudi el prof. Mundó suposà un origen carcassonès per a aquest *codex rescriptus* no sembla que hagués d'esmentar-lo aquí. Nogensmenys la recent trobada a la Biblioteca de Catalunya d'un fragment bíblic que havia servit de foli de guarda a un manuscrit de Ripoll, que ha resultat ésser no tan sols del mateix escriptori, sinó, pel que sembla, de la mateixa mà que copià el *liber commicus*, ha plantejat el problema de determinar si l'origen d'aquests còdexs cal situar-lo al nord o al sud de la zona oriental dels Pirineus, avui per avui l'única que sembla segura⁵².

No gaires anys més tard, en 1960, Mundó anuncià des de les pàgines de *Serra d'Or*⁵³ la descoberta d'un fragment molt important per la seva antiguitat per a la història de la llengua i de la literatura catalanes: una traducció a aquesta llengua del *Liber iudiciorum*, per a la datació i l'atribució a centre d'origen precises del qual el mateix estudiós elaboraria un mètode de comparació estadística⁵⁴ que hauria de revelar-se de gran utilitat no sols per al fragment català en qüestió sinó també per a altres còdexs sense indicació de data ni indret de còpia, per l'alt grau de precisió i d'exactitud que permet. L'estudi detallat i l'edició d'aquest antiquíssim monument de la llengua catalana copiat entre 1180-1190, probablement a la cort comtal de Barcelona, ha estat publicat fa quatre anys⁵⁵.

El mateix autor juntament amb el P. A. Olivar estudià en 1963 els fragments d'un curiós llibre litúrgic mixt: un sacramentari-martirologi⁵⁶. Aquest fou seguit d'altres estudis sobre fragments litúrgics, dels quals destacaré un sobre un *misticus* conservat a l'Arxiu Arxidiocesà de Tarragona⁵⁷, que és el manuscrit litúrgic amb notació musical d'origen català més antic. La seva datació de final del

52. MUNDÓ, *Comment reconnaître la provenance* 117.

53. A. M. MUNDÓ, *Un monument antiquíssim de la llengua catalana*, dins *Serra d'Or* (2^a època) II/6 (1960) 22-23.

54. A. M. MUNDÓ, *Méthode comparative-statistique pour la datation des manuscrits non datés*, dins *Paléographie* 1981. Colloquium du Comité International de Paléographie, München 1981, pp. 53-58.

55. A. M. MUNDÓ, *Fragment del «Libre jutge», versió catalana del «Liber iudiciorum»*, dins *Miscel·lània Ramon Aramon i Serra IV*, Barcelona 1984, pp. 115-193.

56. A. M. MUNDÓ - A. OLIVAR, *Fragments d'un curiós sacramentari-martirologi*, dins *Spanische Forschungen, I: Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, 21 Band (Josef Vives zum goldenen Priesterjubiläum), Münster i. W., 1963, pp. 12-53.

57. A. M. MUNDÓ, *Un fragment molt antic de litúrgia romana a Catalunya*, dins *II Congrès litúrgic de Montserrat, 1956*. Secció d'Història, Montserrat 1967, pp. 173-188.

s. IX ha pogut ser precisada quelcom més i ésser situada amb certes garanties entorn de l'any 890, segons un recent estudi realitzat sobre l'escriptura en la Catalunya del s. IX pel prof. Mundó i jo mateix⁵⁸.

L'interès pels fragments dugué el prof. Mundó a un altre important descobriment: un sermó inèdit del gran abat i bisbe Oliba probablement predicat a Narbona el 22 de març de 1043. La seva publicació es remunta a 1973⁵⁹.

La creixent atenció prestada pels investigadors als fragments de còdexs de Catalunya, materialitzada en catàlegs que ja els consideraven i en estudis que els analitzaven amb remirament, induí el prof. Mundó a presentar una ponència sobre les col·leccions de fragments de manuscrits a Catalunya en el VI Col·loqui del Comitè Internacional de Paleografia, celebrat a Suïssa en 1979, on establia un cens provisorori —que afortunadament augmenta de dia en dia— de 6.317 folis, corresponents a 2.693 còdexs medievals⁶⁰.

En una altra reunió del Comitè Internacional de Paleografia, en aquesta ocasió celebrada a Londres en 1985, el prof. Mundó insistia sobre la importància dels fragments i en una ponència dedicada a la memòria del prof. L. Mezey⁶¹, que tant i tant profitosament s'havia ocupat dels fragments d'Hongria, dissertà sobre la manera de reconèixer la procedència d'alguns fragments de manuscrits extrets d'enquadernacions, on una fina anàlisi elevava a categoria de valor codicològic els forats ocasionats pels corcs, puix que la coincidència d'aquests li permeté de posar en relació alguns fragments de la Biblioteca de Catalunya amb còdexs de Ripoll, als quals havien servit de guardes. Així mateix els forats dels corcs li possibilitaren d'establir l'ordre en què estaven disposats els distints fragments que conformaven l'única tapa conservada del manuscrit 120 de la Catedral de Barcelona —als quals prestà una atenció especial—, i gràcies a ells pogué atribuir a aquest grup un fragment en

58. A. M. MUNDÓ – J. ALTURO, *La escritura de transición de la visigótica a la carolina en la Cataluña del siglo IX*, dins *Actas del VIII Coloquio del Comité Internacional de Paleografía Latina*, Madrid-Toledo 1987 (en premsa), i dels mateixos autors, *L'escriptura a la Catalunya del segle IX* (en premsa).

59. A. M. MUNDÓ, *Sermó inèdit sobre Sant Pau de Narbona atribuït al bisbe Oliba de Vic*, dins *Narbonne. Archéologie et Histoire*, Montpellier 1973, pp. 105-113.

60. MUNDÓ, *Les col·leccions de fragments*. Citat en n. 7.

61. MUNDÓ, *Comment reconnaître la provenance*.

uncial del s. V custodiat a la Biblioteca Apostòlica Vaticana i estudiat pel seu bibliotecari, el cardenal Giovanni Mercati⁶².

L'interès pels fragments de còdexs mai no ha estat preterit per Mundó, el qual no deixa d'insistir sobre el seu valor i sempre els té en compte en els seus estudis, la relació detallada dels quals és impossible de donar aquí. Diguem, tanmateix, que poc abans que el P. A. Olivar publicués el seu article sobre els fragments en uncial de sant Jeroni abans esmentat, el prof. Mundó també se n'havia ocupat⁶³. Ambdós autors coincideixen en la datació, però mentre per a Mundó l'origen cal buscar-lo al centre d'Itàlia, per a Olivar cal situar-lo al nord.

Ja he dit anteriorment que P. Bohigas, un altre gran paleògraf i codicòleg català, no desdenyava l'anàlisi dels fragments en el seu estudi sobre la il·lustració del llibre manuscrit, però també els ha tinguts presents en altres treballs seus, com hem tingut oportunitat de veure. Afegim ara que en 1961 publicà també dos folis d'un Evangeli en català que Fèlix Torres Amat havia descobert en unes cobertes d'un procés de la Inquisició de 1540, segons explicava el 23-III-1821 en el *Diario de Barcelona*. Aquests fulls eren posats en relació amb altres textos de l'Evangeli en català, entre ells uns fragments de la Biblioteca Colombina de Sevilla⁶⁴.

Un any després, el prolífic Felip Mateu i Llopis, en la miscel·lània dedicada al P. Anselm M. Albareda, estudiava uns fragments del *Liber iudiciorum* procedents del monestir de Ripoll⁶⁵; l'article comprenia la descripció codicològica, i unes observacions paleogràfiques i lingüístiques acompanyades de la transcripció del text recuperat.

62. G. MERCATI, *Alcuni frammenti biblici di antica versione latina. I: Tre frammenti d'Isaia*, dins *Nuove note di letteratura biblica e cristiana antica*, Città del Vaticano 1941, pp. 95-126.

63. A. M. MUNDÓ, *Nouveau fragment de Saint Jérôme en onciale*, dins *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France* (1980-1981) 232-233.

64. P. BOHIGAS, *Dos fragments catalans dels «Evangelis», restes de la traducció de la «Biblia», de Bonifaci Ferrer*, dins *Saggi e ricerche in memoria di Ettore Li Gotti*, I, Palermo 1961, pp. 171-185. Altres fragments de traduccions catalanes de l'evangeli han estat estudiats per J. PERARNAU, *Aportació al tema de les traduccions bíbliques catalanes medievals*, dins *Revista Catalana de Teologia* III (1978) 17-98, particularment 21-32, i del mateix autor *Noves dades sobre traduccions catalanes de la Bíblia els segles XIV i XV*, dins *Arxiu de Textos Catalans Antics* 2 (1983) 349-356, particularment 354-356.

65. F. MATEU, *Los fragmentos del «Forum iudicum» de Ripoll*, dins *Analecta Montserratensia* IX (1962) 199-205.

El mateix 1962 Josep Massot i Muntaner descobrí un fragment d'una representació teatral de la Sibilla i l'emperador, del s. XV, copiat al foli primer del manuscrit 101 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. L'estudi, però, aparegué en 1967⁶⁶.

Dins la mateixa revista que inclogué l'anterior treball, en els estudis de literatura catalana oferts a Jordi Rubió i Balaguer en el seu setanta-cinquè aniversari, aparegué un article de Josep Romeu i Figueras, on hom presentava tres fulls del s. XVIII d'un text dramàtic sobre el davallament de la Creu⁶⁷.

L'any següent, en la miscel·lània dedicada a Josep Vives, el prof. Martí de Riquer estudià dos folis que havien servit de relligadura a un manual parroquial de Granyena i que transmetien una Divina Comèdia en italià copiada a Catalunya en el s. XV⁶⁸.

Un text català també fragmentari fou ofert en 1973 per G. Oliver⁶⁹, que ens presentà en nova edició un fragment que ja havia estat publicat per E. Moliné a començ de segle⁷⁰.

Un altre investigador que s'ha ocupat amb èxit indiscutible de l'estudi de fragments és Mn. Miquel S. Gros. La seva atenció s'ha dirigit preferentment cap als litúrgics⁷¹, amb nombroses publicacions, de les quals destacaré el seu inventari de 38 fragments bíblics del Museu Episcopal de Vic⁷², precedit d'un estudi molt acurat que permet de comprendre perfectament el perquè de les característiques codicològiques i de les variables de la producció de bíblies per a ús de les esglésies de la diòcesi ausonesa.

El mateix any de l'anterior publicació, el 1978, aparegué, així mateix, una interessantíssima nova versió de l'*Epístola farcida* de

66. J. MASSOT I MUNTANER, *Notes sobre la supervivència del teatre català antic*, dins *Estudis Romànics* XI (1962-1967) 49-101, particularment pp. 86-87.

67. J. ROMEU I FIGUERAS, *Els textos dramàtics sobre el davallament de la Creu a Catalunya i el fragment inèdit d'Ulldecona*, dins *Estudis Romànics* XI (1962-1967) 103-132.

68. M. DE RIQUER, *Fragmentos de un manuscrito del «Inferno» de Dante con glosas en catalán*, dins *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft* I (1963) 251-253.

69. G. OLIVER, *El diable, el sagristà i la burgesa* (sic). *Fragmento de un texto catalán del siglo XIV*, dins *Miscellanea Barcinonensia* XXXVI (1973) 41-62.

70. E. MOLINÉ, *Textes catalans-provençals dels segles XIII i XIV*, dins *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* VI/48 (1912) 357-461.

71. Vegeu, per exemple, M. S. GROS, *El fragment del «Liber psalmorum» hispànic*, així com *Les misses dels folis preliminars de l'oracional hispànic de Verona*, dins *Miscel·lània litúrgica catalana* I (1978) 53-68.

72. M. S. GROS, *Fragments de bíblies llatines del Museu episcopal de Vic*, dins *Revista Catalana de Teologia* III (1978) 153-171.

sant Esteve. L'estudi es devia aquest cop a Mn. Gabriel Roura⁷³.

En 1980, entre els treballs apareguts en l'homenatge a Josep M. de Casacuberta, Anna Cornagliotti presentava de nou un fragment teatral català d'època medieval⁷⁴, que ja en 1915 havia donat a conèixer Gudiol basant-se en una còpia de Josep Serra i Campdela-reu, antic arxiver de Vic, però que ara se'ns ofería en transcripció directa de l'original amb comentari filològic.

Amb motiu de la miscel·lània dedicada al prof. R. Aramon i Serra, Lluís Batlle ens oferí, també en 1980, la transcripció d'un text en català contingut en un full de guarda de l'Arxiu Municipal de Girona, que fou identificat per Manuel Jorba com una versió de la *Legenda aurea* de Iacobus de Voragine⁷⁵.

En la mateixa miscel·lània, Amadeu J. Soberanas⁷⁶, en 1984, estudià un bifoli conservat a la Biblioteca de Catalunya, que transmetia en català la novel·la *Amic e Melis*, però en una nova versió de les fins ara conegudes.

Una altra miscel·lània, en aquesta ocasió oferta al prof. Antoni M. Badia i Margarit, era motiu perquè Curt Wittlin⁷⁷ presentés, el mateix any, les restes d'una obra científica en català, que no identificà, però que, segons sembla, es tracta d'un text procedent d'algun monestir del nord de Catalunya.

Una nova obra en català de caràcter científic, la presentà Mn. Josep Marquès l'any 1986 en les pàgines d'*Arxiu de Textos Catalans Antics*⁷⁸. No era possible tampoc d'identificar el text, però sí conjecturar que es tractava d'una probable traducció de l'àrab, la còpia de la qual hom datava dins la primera meitat del s. XIV.

73. G. ROURA, *Una nova versió de l'Epístola farcida de sant Esteve*, Girona 1978.

74. A. CORNAGLIOTTI, *Sobre un fragment teatral català de l'Edat Mitjana*, dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes I. Homenatge a Josep M. de Casacuberta*, Montserrat 1980, pp. 163-174.

75. L. BATLLE, *Fragments de narrativa catalana medieval*, dins *Miscel·lània Ramon Aramon i Serra*, II, Barcelona 1980, pp. 53-58.

76. A. J. SOBERANAS, *Ami et Amile, una nova versió en prosa catalana del segle XV*, dins *Miscel·lània Ramon Aramon i Serra*, IV, Barcelona 1984, pp. 319-327.

77. C. WITTLIN, *Fragment d'una enciclopèdia catalana medieval (BC, ms. 1486): sobre ilaues i roses de vents*, dins *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, 1, Barcelona 1984, pp. 93-108.

78. J. MARQUÈS, *Fragment de Diàleg entre el Duc i el Filòsof*, dins *Arxiu de Textos Catalans Antics* 5 (1986) 281-285. Aquest fragment correspon a la traducció catalana del *Dragmaticon philosophiae* de Guillem de Conches, segons em comunica el Dr. J. Perarnau. Vegeu L. BADIA, *La filosofia natural de Guillem de Conches en català*, dins *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* XL (1985-1986) 137-169.

En la mateixa revista, un any abans, Mn. Josep Perarnau havia donat notícia de dos fragments del *Llibre dels Àngels* de Francesc Eiximenis, conservats a Copenhaguen, un en català i l'altre traduït a l'aragonès⁷⁹.

A mitjan decenni dels 80, Mn. Josep M. Martí Bonet, a qui tant devem no sols els qui ens considerem deixebles seus sinó també tots quants, d'una manera o altra, ens dediquem a la història de la cultura en el seu sentit més ample, donant mostres una vegada més de la seva deferència i amistat envers la meua persona, em proposà, acabat l'estudi i l'edició del *Diplomatari de Santa Anna de Barcelona*⁸⁰, obra també empresa per la seva generosa invitació, d'estudiar els fragments de còdexs tan curiosament custodiats a l'Arxiu Diocesà de Barcelona pel seu director i pels arxivers Mn. Leandre Niqui i Mn. Fèlix Miquel.

D'alguns d'aquests fragments ja he donat notícia en la revista *Faventia*. El primer dels analitzats fou un foli en pergami que transmetia un epítom del cèlebre glossari llatí atribuït a Ansileubus⁸¹. El seu origen era indubtablement català, encara que l'absència d'altres notícies sobre la seva procedència no permetia de precisar més. En el moment de la seva publicació el vaig atribuir a la primera meitat del s. X. Avui crec que estem en condicions de poder rebaixar-ne la cronologia als primers anys de la susdita centúria⁸². Aquest text gramatical té, entre altres, el mèrit d'ésser el glossari més antic d'origen català o, si més no, un dels més antics.

El mateix any de l'anterior publicació apareixia també dins *Faventia* un altre estudi meu sobre un fragment de l'Arxiu Diocesà de Barcelona. Es tractava aquesta vegada d'una traducció catalana

79. J. PERARNAU, *Un fragment del «Llibre dels Àngels» de Francesc Eiximenis traduït a l'aragonès*, dins *Arxiu de Textos Catalans Antics* 4 (1985) 187-212.

Aquest estudiós és, així mateix, autor de dos excel·lents catàlegs dels manuscrits lul·lians medievals conservats a la biblioteca nacional de Munic, realitzats amb el més rigorós dels mètodes i amb anàlisis exhaustives que no obliden les descripcions dels fragments utilitzats com a guardes. Vegeu J. PERARNAU, *Els manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic .I. Volums amb textos catalans*. Apèndix: *Inventari d'obres lul·lianes en català*, Barcelona 1982, i *Els manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic .II. Volums de textos llatins*, Barcelona 1986.

80. J. ALTURO, *L'Arxiu antic de Santa Anna de Barcelona (del 942 al 1200)*. *Aproximació histórico-lingüística*, 3 vols. Barcelona 1985.

81. J. ALTURO, *Fragment d'un epítom del «Glossarium Ansileubi» de la primera meitat del segle X*, dins *Faventia* 7/1 (1985) 75-86 + 1 làm.

82. Vegeu la n. 58.

medieval dels *Moralia in Iob* de sant Gregori⁸³. El valor d'aquest fragment, amb una magnífica inicial, estava en el fet que, si bé hom tenia diverses notícies de la referida versió, no ens n'ha quedat més record tangible que aquest full d'un manuscrit copiat en la segona meitat del s. XIV, i, més en concret, probablement en el seu tercer quart.

Fa poc, en 1987, he publicat també en la mateixa revista uns fragments d'un altre glossari basat sobretot en el *Liber glossarum*, amb moltíssims errors de còpia, alguns dels quals permeten de suposar un model en escriptura visigòtica⁸⁴. El seu origen és també català i la seva data situable en el tercer quart del s. XII.

Ja he fet referència al començament d'aquesta exposició que els còdexs viatjaven sovint. Sobre els canvis de residència dels manuscrits de Catalunya, tant pel que fa als que hi arribaven com als que en sortien, el prof. Mundó té en premsa una important contribució amb el títol *Importación, exportación y expoliaciones de códices en Cataluña (s. VIII al XIII)*. I fou precisament el prof. Mundó qui, en 1985, amb motiu d'una beca que em fou concedida per a realitzar una investigació a Roma, em suggerí com a tema d'estudi el dels manuscrits copiats en escriptura beneventana que es conserven en els arxius i biblioteques de Catalunya. El resultat d'aquest treball, que acaba d'aparèixer dins *Studi Medievali*⁸⁵, sols es podia basar en fragments i en palimpsests, i en un diploma còpia d'una butlla pontificia.

Així, el primer fragment estudiat corresponia al 33 de Barcelona, ACA, un bifoli del Comentari llatí anònim sobre els Aforismes d'Hipòcrates, copiat a finals del s. X a Salerno⁸⁶.

El segon fragment en escriptura beneventana, també de contingut mèdic, un receptari, fou descobert a l'Arxiu de la Catedral de Girona, on es conserva, pel seu arxiver G. Roura, el qual em donà totes les facilitats per a l'estudi. La còpia d'aquest exemplar, la vaig situar en el tercer quart del s. X, deguda a un *scriptorium* proper a Benevento⁸⁷.

83. J. ALTURO, *Fragment d'una traducció catalana medieval dels «Moralia in Iob», de sant Gregori el Gran*, dins *Faventia* 7/2 (1985) 35-51.

84. J. ALTURO, *Fragments d'un glossari llatí basat en el «Liber glossarum»,* dins *Faventia* 9/1 (1987) 5-25.

85. J. ALTURO, *Manuscrits i documents en escriptura beneventana conservats a Catalunya*, dins *Studi Medievali* (3 serie) XXVIII/1 (1987) 349-380.

86. *Manuscrits* 351-360.

87. *Manuscrits* 360-366.

El tercer fragment és l'actual manuscrit 1347 de Montserrat. En el moment de procedir a la seva anàlisi encara es trobava adherit a les tapes de fusta del manuscrit 983 de la mateixa biblioteca, i haig d'agrair als PP. Bernabé Dalmau i Francesc X. Altés, successius directors de la susdita biblioteca, que els desenganxessin per a facilitar-me'n l'estudi. Ens transmet l'homilia 30 *In resurrectione Domini* de l'homiliari carolí de Liverani en escriptura beneventana del tipus de Bari, deguda a dues mans, i és un exemple molt antic d'aquesta modalitat barena d'escriptura, car la seva data cal situar-la dins la primera meitat del s. XI⁸⁸.

Els dos darrers testimonis en beneventana conservats a Catalunya són palimpsests. El primer correspon a l'escriptura inferior del manuscrit 122 de l'Arxiu de la Catedral de Tortosa: un *Liber Prophetarum* executat per dos copistes entre final del s. X i començ del XI⁸⁹.

L'altre palimpsest, de lectura més difícil, és el Barcelona, ACA, Ripoll 103. Sembla ésser un receptari d'Alexandre de Tralles de la primera meitat del s. XI, potser copiat a Salerno⁹⁰.

La meua dedicació recent a l'estudi dels fragments no acaba aquí. Tinc altres treballs en premsa sobre ells, dels quals sols em referiré a dos.

El primer és l'estudi i edició del manuscrit 1038 de la biblioteca de Montserrat⁹¹, paleogràficament molt interessant perquè es tracta d'un exemple de minúscula carolina primitiva d'entorn l'any 800 i d'origen germànic, com ho demostren les característiques paleogràfiques, les peculiaritats ortogràfiques que reflecteixen la fonètica del copista, i com ho corrobora la seva procedència de les guardes d'un llibre de Wissenburg; i interessant, així mateix, pel seu contingut: un glossari que he pogut identificar com a idèntic al del *fragmentum Coloniense*, del qual aporta algunes gloses més, cosa que permet, al seu torn, determinar amb total precisió que tant el fragment colonès com el de Montserrat pertanyen al tipus de glossari *Aa* i no al d'*Abavus*, com també s'havia conjecturat.

L'altre correspon a una tercera part del *Llibre de l'orde de cava-*

88. *Manuscripts* 366-371.

89. *Manuscripts* 371-373.

90. *Manuscripts* 373-375.

91. J. ALTURO, *Le manuscrit 1038 de la Bibliothèque de l'Abbaye de Montserrat: un glossaire du VIII^e siècle*, dins *Euphrosyne* XVIII (1990) (en premsa).

lleria de Ramon Llull⁹². Són quatre bifolis del primer decenni del s. XV. La identificació d'aquest nou manuscrit de l'obra de Llull és particularment interessant, perquè sols se n'han conservat tres manuscrits complets del text original català, i encara dos d'aquests còdexs són del ss. XVII i XVIII, respectivament.

* * *

Aquest ràpid repàs a propòsit dels estudis sobre fragments de còdexs evidencia l'interès que tenen. En història de l'escriptura, perquè ens procuren exemples de tipus molt antics, com la uncial, o poc estesos, com la visigòtica, la beneventana o la carolina primitiva arcaica, i ens permeten, de vegades, datacions molt precises, per no dir exactes, perquè, encara que no m'hi he referit, disposem a Catalunya d'alguns fragments datats, l'estudi dels quals tenim pendent el prof. Mundó i jo mateix per a llur inclusió en el *Catàleg de manuscrits datats, datables o amb indicació de copista o de lloc de Catalunya*, empresa en la qual treballem.

Els fragments aporten també miniatures de gran valor artístic i utilíssimes per al millor coneixement de la il·lustració dels llibres en particular i de la història de l'art en general.

En el camp literari i filològic ens procuren textos inèdits —de vegades antiquíssims per a una cultura— o nous testimonis d'obres ja conegudes que amb les variants textuais poden contribuir notablement a millorar l'edició crítica d'un text determinat o presentar-ne una nova recensió i, en qualsevol cas, sempre suposen un millor coneixement de la difusió que tingué l'obra i dels avatars que en sofrí la transmissió.

Ja en disciplines més especialitzades de les ciències, com la litúrgia, la seva atenció s'ha revelat de la major utilitat i, encara que aquí no sigui el lloc per a tractar aquest tema, haig de dir també que en les enquadernacions hom pot trobar fragments de diplomes i d'incunables d'un interès a vegades no menor que el dels còdexs.

En definitiva, doncs, l'estudi dels fragments de còdexs contribueix en termes generals a tenir un coneixement més sòlid tant dels països que els custodien com d'aquells d'on procedeixen, i llur

92. J. ALTURO, *Un nou manuscrit (incomplet) del Tractat de l'Orde de Cavalleria de Ramon Llull*, dins *Arxiu de Textos Catalans Antics 7* (1988) (en premsa).

conservació i catalogació, que ja figuren entre les activitats prioritàries dels arxivers, ha de prosseguir, sense oblidar mai de consignar, com a mínim, les següents dades del fragment: la signatura, el *liber tradens*, és a dir, el manuscrit o imprès del qual ha estat extret; el possessor del *liber tradens*, si consta, i la procedència, detall aquest que de vegades hom descuida i és de gran importància perquè pot suggerir l'origen del fragment i en qualsevol cas insinua el lloc on fou utilitzat; també cal deixar constància dels altres fragments de distint còdex extrets del mateix *liber tradens*. Després, si hom pretén de fer el catàleg, serà suficient de seguir les normes estipulades per Bohigas-Mundó-Soberanas⁹³ i per Armando Petrucci⁹⁴ per a posar-los a disposició del públic erudit en les millors condicions.

Finalment, l'estudi dels fragments de còdexs no hauria de fer baixar la guàrdia respecte a l'estudi de manuscrits conservats íntegres o quasi. Tant en l'un cas com en l'altre el camí per recórrer és encara molt llarg, però els treballs ja realitzats s'han mostrat suficientment útils per a la nostra cultura, talment que hom no pot deixar de practicar la divisa de Dom Albar Dold: «Colligere fragmenta, ne pereant».

Jesús ALTURO I PERUCHO

Plaça de Lesseps n° 8, 6è., 2^a

08023 BARCELONA

93. P. BOHIGAS - A. M. MUNDÓ - A. J. SOBERANAS, *Normes per a la descripció codicològica dels manuscrits*, dins *Biblioteconomia* XXX-XXXI/77-78 (1973-1974) 93-99.

94. A. PETRUCCI, *La descrizione del manoscritto. Storia, problemi, modelli*, Roma 1984.

Summary

The interest towards the codex fragments emerges in Europe as well as in our Country during the XIX C. The first catalan researches who proposed a systematic study, was Pere Pujol Tubau. Many are the works dedicated to this field from the beginning of the century till our days. Those codex have been considered of a major interest in the fields of history of scripture, art, literature and philology and other sciences such as liturgy. In short, the study of fragments allows a much more solid and fundamental knowledge of the cultural history of the country that keeps them and also about other countries with which has had relationship. Thus the need for the archivists and librarians to keep and catalogue the fragment collections recording a minimum of essential data to increase its usefulness.